Képzés és Gyakorlat **Training and Practice**
10. évfolyam 2012. 3-4. szám **Volume 10. issue 3-4/2012**

FRANK TAMÁS – THUN ÉVA

Milyen férfitanító-kép él az iskolák feminizált világa résztvevőinek gondolkodásában?

A közoktatásban, de különösen az alsófokú oktatásban szembetűnő a tanítói/tanári szakma feminizálódása. Ennek a helyzetnek a magyarázatára a tanárkutatások a szociológia, pszichológia és gendertanulmányok interdiszciplináris elméleteinek alkalmazása helyett gyakran a közvélekedésekben teret nyert esszencialista felfogást veszik át, amely szerint a férfi tanár jelenléte társadalmilag „egészségessé", „normálissá" és főként professzionálissá teheti az iskola klímáját, valamint hatékonyabbá az iskolai nevelést. Jelen vizsgálatunk arra irányul, hogy megtudjuk: mik a szülők és a tanulók tudatában élő férfi tanító szerep-kép meghatározó jellemzői; továbbá ezzel párhuzamosan megismerjük, miként reflektál a férfi és női identitás és tanítói identitás összefüggéseinek kérdésére egy-egy (párban dolgozó) férfi és nő tanító.

Annak ellenére, hogy a társadalomtudományok legtöbbjében már létjogosultságot nyert a *társadalmi nem*ről szóló diskurzus, a neveléstudományban szembetűnően kevés olyan elemzést találunk, melyben a kutatás tárgyaként vagy probléma-értelmezési szempontjaként megjelenne a *gender*. Mivel az oktatási rendszer egy társadalmi alrendszer, azt kell feltételeznünk, hogy minden egyes társadalmi probléma valamilyen módon tükröződik benne, így a nők és férfiak társadalmi státuszait és viszonyait érintő jelenségek is.

Tanulmányunkban a *társadalmi nem* azon értelmezését alkalmazzuk, mely szerint a *társadalmi nem* egy társadalmi és kulturális konstrukció: *„ […] a társadalmi nemeken alapuló különbség az egyén identitásának egyik láncszeme a nemzethez, etnikumhoz, gazdasági-társadalmi osztályhoz stb. tartozással együtt az emberi különbségek hálózatában. Ezeknek a meghatározottságoknak az együttese játszik szerepet a társadalmi kulturális előnyök és hátrányok szituációinak kialakulásában. A nemekről szóló tudás és társadalmi gyakorlat folyamatos változáson megy át történetileg és kulturálisan, mely változásnak az oktatásban szintén folyamatosan reflektálódnia és reprezentálódnia kell. Ennek a reflexiónak és reprezentációnak a tartalmát és módszerét a gender-elméletek és pedagógiai elméletek kiegyensúlyozott párbeszéde hozhatja létre"* (*Thun*, 2007: 624).

Köztudott, hogy a munkaadók gyakran diszkriminatívak a munkaerő-kiválasztás során; nőket, családanyákat nem szívesen alkalmaznak, mivel úgy vélik, hogy kevésbé hatékony munkaerők lesznek férfi társaikhoz képest. Ha a jelentkező frissen házasodott, akkor pedig a gyermekvállalás és a többéves távollét „veszélye" a gond (*Nagy*, 2006: 37–52).

Zajlottak és zajlanak a munka világában olyan szociológiai kutatások – multinacionális vállalatoknál, de a közszféra világában is –, melyek egy adott munkahely struktúráját, hierarchiáját, belső kommunikációs szokásait hivatottak feltárni. Ezek a kutatások vizsgálják

a férfi–nő viszonyrendszert, de a férfi és női vezetők megítélését is (*Nagy*, 1995: 39–45; *Fodor*, 2003: 28–45).

Az oktatásban több évtizede nagyobb számban képviseltetik magukat a nők, mint a férfiak, azaz a pálya elnőiesedett. A feminizálódás legfőképpen a közoktatást érinti, azon belül is az alsófokú oktatásban érzékelhető a legnagyobb aránytalanság. A több évtizede kialakult különbségek majdnem változatlanok (*Ferge–Gazsó–Háber–Tánczos–Várhegyi*, 1972: 18).

Az általános iskolákban 87,1%-os a nő pedagógusok aránya, miközben az oktatási intézmények vezetőinek jelentős része férfi; a középiskolákban, a gimnáziumokban is megnő arányuk. A felsőoktatásban pedig megfordul a trend: több a férfi (60,7%), mint a nő oktató.

Köztudott, hogy Magyarországon a tanárképzésben, a humántudományokban, valamint az egészségügy és szociális gondoskodás terén a nők erősen felülreprezentáltak, arányuk 71%, 68,1%, 69,45%. Éppen fordított a helyzet az informatika világában és a műszaki tudományokban: 87,7% és 81,3%. A tanítóképző és óvópedagógus-képző főiskolákon elvétve találni férfi hallgatókat (*Kovács–Thun*, 2007: 16).

Az iskola egyben szocializációs tér is, ahol a rejtett tanterv „tartalma” gyakran erősebben hat egy-egy diákra, mint azt sejtenénk. Az is bizonyítható, hogy a pedagógusok a fiúkat többet dicsérik tudásukért, a lányokat pedig jó magaviseletükért. Adataink vannak arról is, hogy a tankönyvek milyen formában és arányban közvetítik a sablonos nemiszerep-normákat (*Thun*, 1996: 408).

A tankönyvek jelentős eltéréseket mutatnak Nyugat-Európa országaiban és Közép-Kelet-Európa, valamint a volt Szovjetunió országaiban. Minél keletebbre megyünk, annál inkább egyértelmű a férfi és női szerepek elkülönülése, legyen az szakmaválasztás vagy otthoni munka (*Magno–Silova–Wrigh*, 2005: 25–33).

Elterjedt vélekedés, hogy a férfiak, és így a fiúk jobban vonzódnak a reál tantárgyakhoz, a lányok viszont a humán tantárgyakban sikeresebbek. A szociobiológiai kutatások azonban nem igazolták ezeknek a közhiedelmeknek a helytállóságát, mivel a nemek közötti kognício- és agyműködésbeli különbségek olyan minimálisak, hogy azok nem magyarázó erejűek. A tantárgyi eredményességbeli különbségeket tehát a kulturális tanulás eredményezi (*Fausto–Sterling*, 1995: 26).

A tanári magatartás is hatással van a diákokra. Nemzetközi kutatások igazolták, hogy a pedagógusok másképpen kommunikálnak a fiú tanulókkal és másképpen a lány tanulókkal. Az iskolai környezet is formálja világlátásukat, ezért a nemek közötti egyenlőség biztosításával a tanulási teljesítményben is javulás érhető el. Az iskolai gender alapú

diszkrimináció nehezen bizonyítható, valamint sok pedagógus tagadja is meglétét, de ha alapos elemzésbe kezdünk, akkor kiderül előző állításunk igaz volta (*Rédai*, 2005: 98).

A neveléstudományi kutatások között számos pedagóguskutatás vizsgálta a pedagógusok vélekedését és gondolkodását, illetve az ideáltipikus pedagógus személyiségjegyeit, de ezeket a témákat a pedagógusszakma elnőiesedésének jelenségével kevesen kötik össze (*Figula*, 2000: 76–82; *Dombi*, 2002: 63–64).

A mai oktatáspolitika egyik kiemelt témája a tanári szakma professzionalizációjának az erősítése, annak eredményesség-orientálttá fejlesztése. Számos kutatás eredményei viszont a pedagógus munkájának radikálisan más tapasztalati jellemzőit mutatják fel: a gondoskodás, a tanulók személyiségének megismerése, és ezért a személyközpontú pedagógiai eszköztár jelentőségét emelik ki. Ebben a kérdésben visszaköszön egy a pedagóguskutatás által már feltárt dilemma: miért válik meghatározóbbá a formális pedagógusképzés nyújtotta elméleti és gyakorlati ismeretek alkalmazása helyett a személyes tapasztalati tudás (*Szivák*, 2002: 65)?

Nem vizsgálták azt sem, hogy azok a férfi pedagógusok, akik a pályán vannak, miért tartanak ki, mi a motivációjuk, mi okoz nekik sikerélményt. Arról sincsenek ismereteink, hogy a férfi pedagógusoknak milyen a megítélésük a szakmán belül és kívül, pl. a szülők és a tanulók szemszögéből.

A kutatás előzményei

A kutatásunkban szereplő intézményben a vezető stratégiai elhatározása volt, hogy az alsó tagozaton minél több férfi pedagógus dolgozzon. Ennek magyarázata az erőteljes szülői igények megjelenése. Az egyik tanítópáros férfi tagja a jelen munka egyik kutató-résztvevője, így alkalma nyílt tanítóként és kutatóként is megélnie a vizsgálat minden egyes lépését (*Hitchcock–Hughes*, 1995: 18). Azt tapasztaltuk, hogy a beiskolázási program keretében tartott nyílt órák iránt – a férfi tanító jelenléte miatt is – megnőtt az érdeklődés. Ezért az intézmény vezetője középtávú stratégiaként határozta meg, hogy minden alsó tagozatos évfolyamon legalább egy férfi pedagógus dolgozzon az intézményben, valamint a férfi tanítók azokban az osztályokban is tartsanak órákat, ahol nem megoldott a vegyes tanítópár alkalmazása. Jelen vizsgálatunk első része arra terjed ki, hogy megtudjuk, mik a szülők tudatában élő férfitanító-szerep kép meghatározó jellemzői.

A szülők gondolkodása és véleménye a férfi tanítókról

Kutatásunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy egy olyan általános iskolában, ahol a férfi pedagógusok aránya 23%, ezen belül a férfi tanítóké 16% (3 fő), a szülők hogyan viszonyulnak ehhez a tényhez. Látnak-e különbséget a férfi és nő pedagógusok szakmai kvalitásai és kommunikációs attitűdjei között, professzionalitásuk terén érzékelnek-e eltérést? Van-e vonzereje annak az iskolának, ahol a megszokott arányokhoz képest több férfi pedagógus dolgozik?

A téma érzékenysége és komplexitása miatt kvalitatív kutatási módszereket választottunk. A kérdőíves lekérdezés során 54 kérdőívet osztottunk ki; ezekből 32 kérdőív érkezett vissza. A kérdőívek kitöltése főként anonim módon történt, bár egyes szülők készséggel küldték meg válaszaikat e-mailen is. A visszaérkezett kérdőívek száma mutatja, hogy a kutatás nem reprezentatív, és ez nem is volt célunk.

További kvalitatív módszerként határoztuk meg, hogy interjú keretében árnyaljuk a kérdőív során beérkezett információkat. Erre két szülő vállalkozott.

Terveink szerint a gyerekekkel csoportos interjú során szerettünk volna kutatást végezni, de erre a szülők hezitálással reagáltak, így ettől eltekintettünk. A szülők óvatossága egyrészről abból fakadt, hogy tartottak attól, amennyiben gyermekük kritikus véleményt fogalmazna meg a férfi tanítóról, akkor ez negatív színben tüntetné fel a szülőket. Másrészről feszélyezte őket az, hogy nem lehetnek jelen, nem kontrollálhatják az elhangzottakat.

A kérdőíves kikérdezés eredményeinek értékelése

Tapasztalataink szerint a szülők egyre inkább körbejárják az iskolaválasztás időszakában azokat az iskolákat, melyek szakmai vagy egyéb szempontok miatt szóba jöhetnek, érdeklődnek az iskola specialitásai iránt.

A 32 válaszolóból 17 *igen*nel, 15 *nem*mel válaszolt arra a kérdésre, hogy az adott intézményben tanító férfi pedagógusok magasabb száma befolyásolta-e őket az iskolaválasztásnál. Egy későbbi kérdésnél már elsöprő többséggel a vegyes tanítópárra érkezett a legtöbb válasz: a 32 válaszadóból 31 a vegyes tanítópárt választaná gyermeke számára. Érdekes megfigyelni, hogy a 15, korábban *nem*mel válaszoló szülő is, akik esetében nem volt perdöntő a férfi pedagógusok magasabb aránya az iskolában, mégis vegyes tanítópárt választana gyermekének.

Kérdésként fogalmaztuk meg, hogy a szülők milyen szempontok miatt tartják jónak a férfi pedagógusok jelenétét gyermekeik iskolai életében.

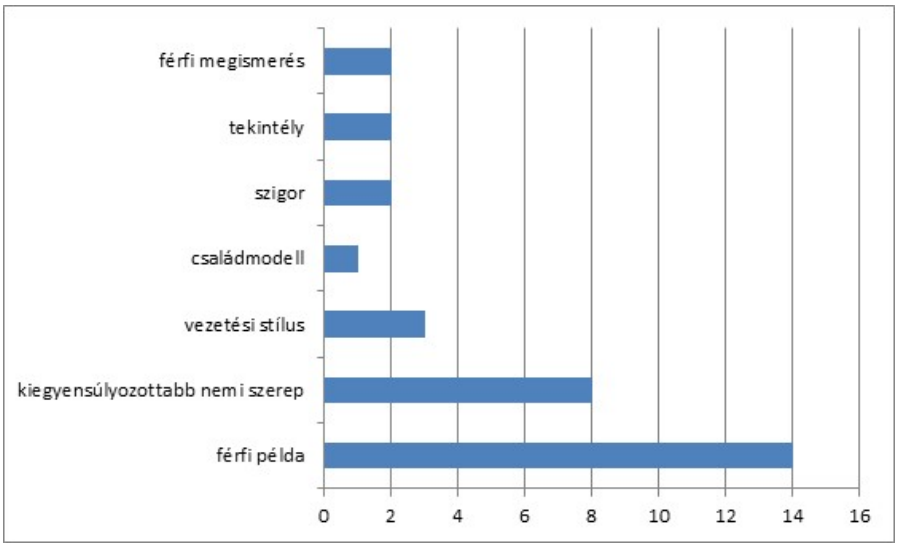

1. ábra: A férfi pedagógusok jelenlétének pozitívumai a szülők szemszögéből

Az *1. ábra* azt mutatja, hogy a férfi példa és a kiegyensúlyozott nemi szerep megléte kiugróan fontos a szülők számára. Viszont a mindennapi praxisban – talán a téma érzékenysége miatt – ez nem kerül szóba. Ennek egyik oka lehet, hogy a szülők személyesen nem szívesen osztanak meg olyan bensőséges információkat, amelyekből a saját családi életükre vonatkozóan következtetéseket vonhatna le a pedagógus. Kevesebb hangsúllyal, de a tekintély, a szigor, a rend iránti nagyobb fogékonyság is megjelenik.

A férfi pedagógusokra vonatkozó konkrét elvárások azonban már jelentős szóródást mutattak.

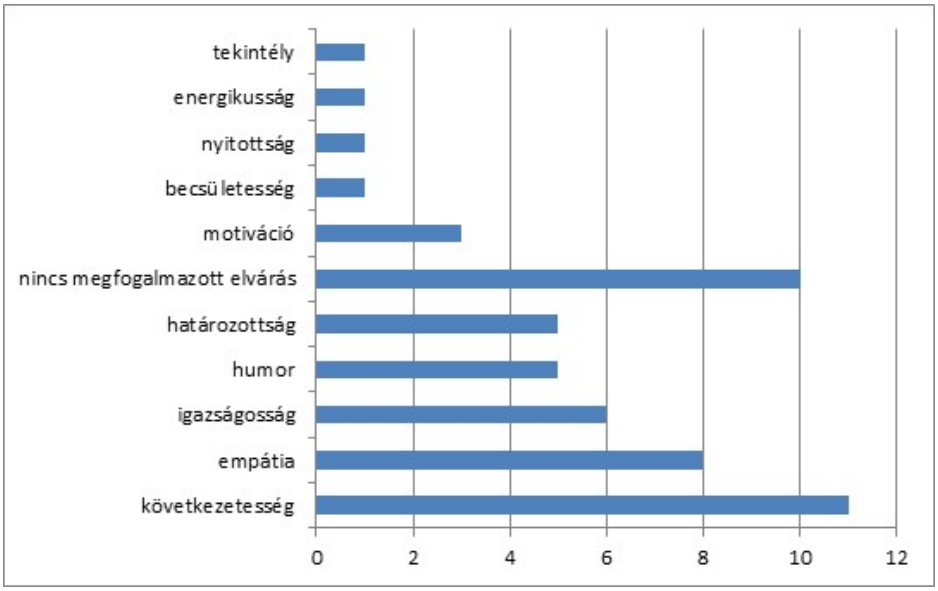

2. ábra: Konkrét szülői elvárások a férfi pedagógusoktól

Ahol megfogalmazódik konkrétum, ott kiemelkedik a *következetesség*, az *empátia*, az *igazságosság*. A válaszadók egyharmada nem fogalmazott meg elvárásokat. Ez az arány a *2. ábrából* szignifikánsan kimutatható és egyben elgondolkodtató.

Az intézményben tanuló diákok szülei általában jelentős társadalmi és gazdasági tőkével rendelkeznek, így úgy véljük, hogy a *„nincs megfogalmazott elvárás”*-t fenntartásokkal kell kezelni. Ezt azzal magyarázzuk, hogy míg a gyerekek tanulmányi eredményei visszaigazolják az iskolaválasztást, addig nem fogalmaznak meg elvárásokat. Szerepet játszik továbbá az is, hogy a gyermekeknek eltérőek az érzelmi és intellektuális prioritásaik, valamint az ingerküszöbük is különböző, ezáltal egy-egy pedagógiai eseményt másképpen élnek meg.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a szülők szerint milyen oktató-nevelő tevékenységek esetében van előnyben a férfi pedagógus a nő kollégájával szemben.

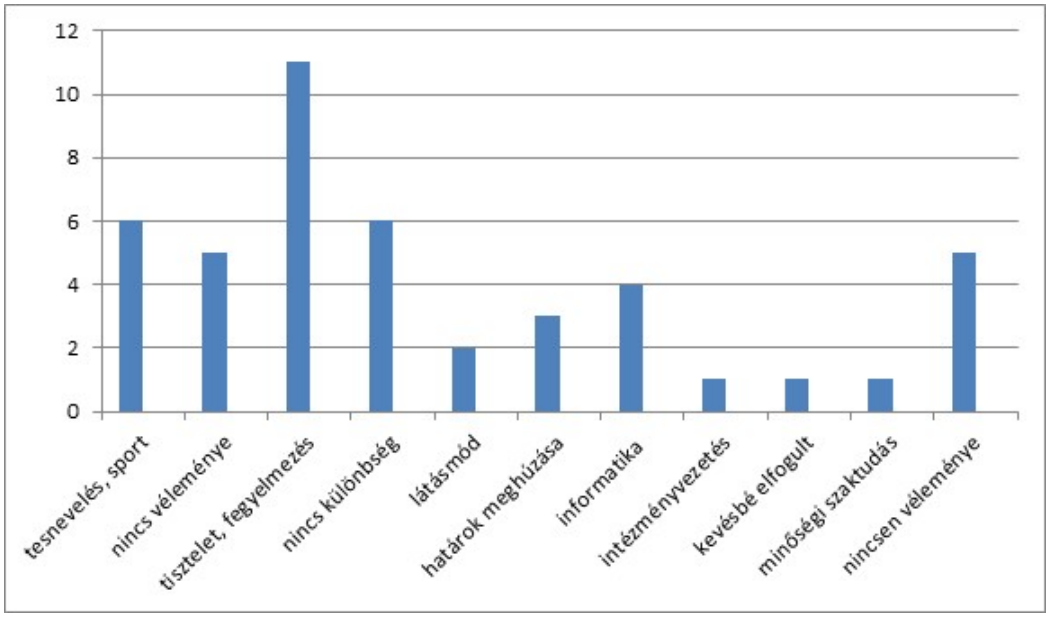

3. ábra: A férfi pedagógus előnyei a pedagógiai munkában

A válaszadók fő jellemzőként fogalmazták meg, hogy a férfi pedagógusok előnyt élveznek a tisztelet kivívásában és a fegyelmezés terén. Ez a szülői vélemény a *3. ábra* adatsorából jelentősen kiemelkedik. Megemlítették még a *humor*t, az *orgánum*ot, valamint azt, hogy a férfiak kevésbé elfogultak a diákokkal szemben, vagy amennyiben igen, azt nem mutatják ki.

A kérdőívben két kérdés is a pedagógusok szakmai hatékonyságára vonatkozott:

(1) Van-e összefüggés a pedagógus szakmai hatékonysága és neme között?

(2) Ha egy adott iskolában a nő és a férfi pedagógusok aránya közelítene egymáshoz, akkor az adott intézmény sikeresebben, hatékonyabban tudna-e működni?

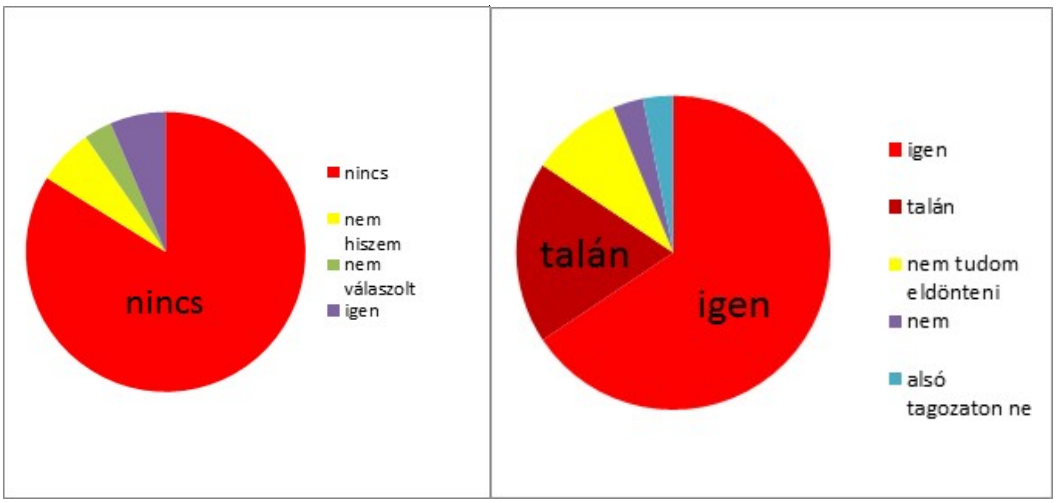

4. ábra: Egyéni és intézményi hatékonyság a pedagógusok neme szempontjából

A szülők jelentős számban úgy vélik, hogy a férfi pedagógusok számának növekedése jótékony hatást gyakorolna az oktatási intézmény hatékonyságára, miközben a korábbi kérdésre vonatkozóan úgy nyilatkoztak, hogy nincs különbség a férfi és nő pedagógusok professzionális felkészültsége között. Ez az ellenmondás jól kirajzolódik a *4. ábra* kördiagramjaiban. Kérdés, hogy milyen – a férfi mivolthoz köthető – tényezők idéznék elő a hatékonyság növekedését.

A szülők véleménye megoszlott arra vonatkozóan, hogy mely tantárgyak esetében lehetnek professzionálisabbak a férfi pedagógusok.

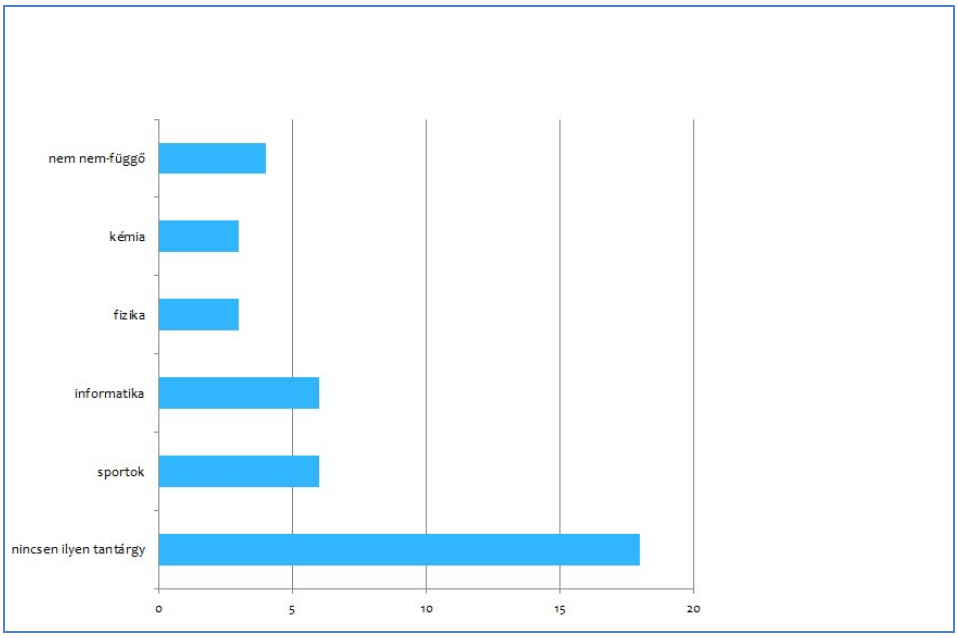

5. ábra: A szaktárgyi professzionalitás és a társadalmi nem összefüggése

Az *5. ábra* azt mutatja, hogy a válaszolók közül 18 fő a *nincs ilyen tantárgy* választ adta, ami 56%-ot képvisel. Mivel itt kértünk indoklást, megállapítható: a szülők 46%-ban úgy vélik, hogy a férfi pedagógusok a reáltárgyakat oktatják professzionálisabban a nő pedagógusoknál. Véleményük szerint a szemléltetésben jobbak a férfiak, valamint az informatika tantárgy esetében a hitelesség jelent meg a legtöbbször indokként. Többen sztereotip véleményekkel indítottak, majd a válaszukat azzal zárták, hogy végső soron nincs összefüggés a pedagógus neme és az oktatott tantárgy oktatási színvonala között.

A kutatás a társadalomban jelen lévő közvélekedésre is megpróbálta reflektáltatni a szülőket. A szülők elsöprő többsége vélekedett úgy, hogy a válások nagy száma jelentősen növeli a férfi pedagógusok iránti igényt. Fellelhető volt egy-két olyan válasz is, melyek azt mutatják, hogy mögöttük nemcsak egyéni élethelyzetek bújnak meg, hanem társadalmi előítéletek is: *„egy közösségben együtt a sok nő „egészségtelen”; „de a nem választ is meg tudnám indokolni”; „szerintem a normális családmodell miatt fontos a vegyes páros”*.

Gyakran jelennek meg a különböző médiumokban olyan hírek, melyek a pedagógusok magánéletéből vett eseteket mutatnak be, és ezek gyakran bulvárhírként kerülnek a mindennapi hírfolyamokba. Ezért kíváncsiak voltunk arra, hogy a szülők szeretnének-e információval rendelkezni a férfi tanárok családi hátteréről, és ezek az információk befolyásolnák-e az iskolaválasztásukat.

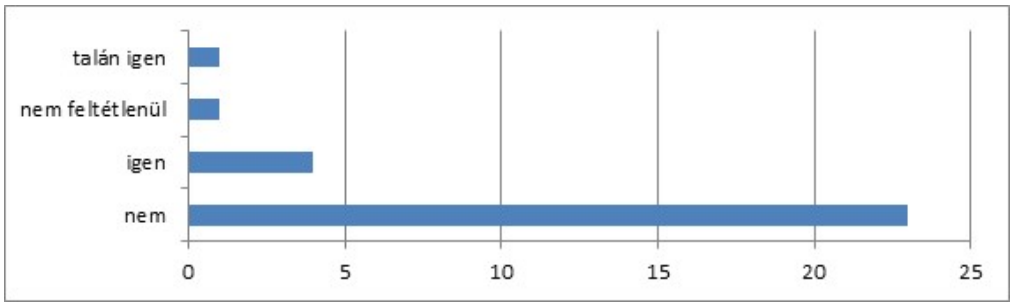

6. ábra: A szülők igénye a férfi pedagógus magánéletének megismerésére vonatkozóan

Ebben a válaszkörben egyértelmű többség mutatkozott abban– a *6. ábra* adatai szerint –, hogy a szülők nem kívánnak információval rendelkezni gyermekük férfi pedagógusának családi hátteréről. Ennek ellentmondani látszik, hogy az interjúk során a szülők egyértelműen ennek éppen az ellenkezőjét fogalmazták meg. A kutató saját tapasztalata is megerősíti ez utóbbi igényt. A szülők között bizonytalanságot szül az információhiány, találgatásra ad okot. Úgy vélik, amennyiben normakövető a pedagógus, nincs mit titkolnia, amennyiben van

titkolnivalója, felmerül a normaszegő életvitel lehetősége is. Az oktatási rendszer alsóbb fokán nagyobb az érdeklődés a pedagógusok magánélete iránt.

Az árnyaltan válaszolók között a következő gondolatok is megfogalmazódtak:

- *„A pedagógus családi hátteréről a munkáltatónak kell ismeretekkel rendelkeznie."*
- *„A »liberális« társadalmi problémák miatt: pl. alkoholizmus, kábítószer, homoszexualitás, nem kellene terhelni a gyerekeket a pedagógusok magánéletével."*
- *„Tudni szeretnék, de mindkét nem pedagógusairól."*
- *„Nem, de amennyiben a pedagógus mesélne magáról, örülnék neki."*
- „Sajnos a férfi tanárok alacsony száma miatt önkéntelenül is felmerülhet a szülőkben a kérdés, hogy mi lehet a férfi tanár pályaválasztásának motivációja? Valószínűleg a szülők egy része a pedofília spontán gyanúját küzdi le magában, amikor a gyerekének férfi tanárt keres, ezért elképzelhető, hogy a férfi pedagógusok családi életére vonatkozóan nagyobb elvárásokat támasztanak (pl. nős legyen, gyermekes)."

A 6–10 éves korosztály a mintakövetés szempontjából igen fogékony. Ennek tudatában fogalmaztuk meg kérdésünket, mely a férfi és nő pedagógusok szerepét vizsgálta a fiú- és lánygyerekek mintakövetésében, szülői szemmel.

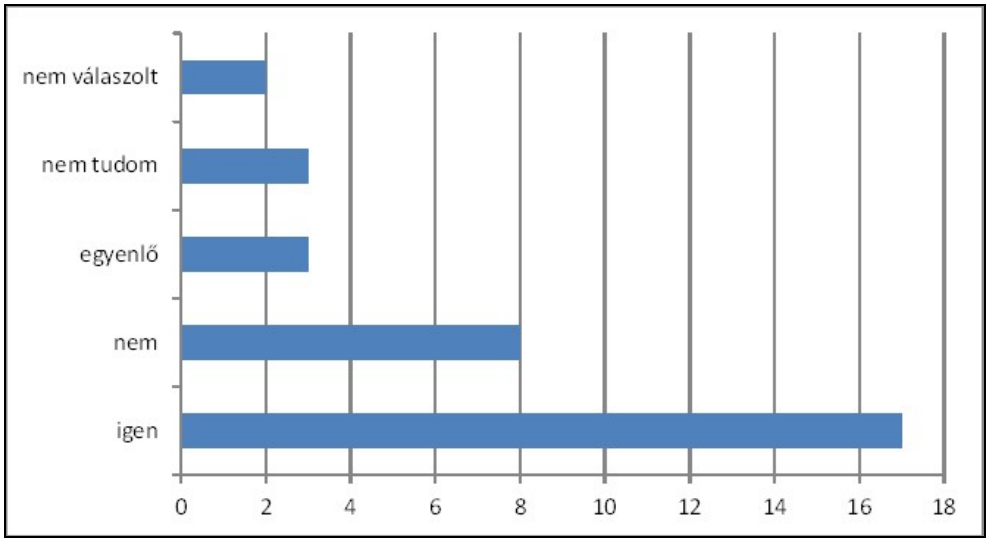

7. ábra: A férfi és a nő pedagógus szerep-minta adás erősségének összevetése

A *7. ábra* egyértelművé teszi: a válaszadók 53 %-a határozott *igen*t mondott arra, hogy a férfi pedagógus mintaadása erősebb a fiúgyerekeknél, mint a nő pedagógusok mintanyújtása a diáklányok esetében. A szülők 21%-a mondta azt, hogy nincs különbség a mintakövetésben; 3 válaszoló (9%) szerint egyenlőség tapasztalható a mintakövetésben. Egy válaszadó vélte úgy,

hogy a lányoknak is nagy szükségük van a férfi mintára, valamint többen hozzáfűzték a válaszukhoz, hogy a pedagógusoknak nem kell szükségszerűen mintaadóknak lenniük, mivel a „gendertanulás” helye optimális esetben a család.

A szülőkkel készített interjúk elemzése

A kutatás során a kérdőíves kikérdezést követően két szülővel félig strukturált interjúkat készítettünk. Ennek célja az volt, hogy a kérdőívek segítségével feltárt eredmények érvényességét megerősítsük, illetve árnyaljuk.

A válaszaikból kitűnt: a szülők úgy vélekednek, hogy a tanítók társadalmi presztízse ambivalens: miközben mindenki elismeri a szakma szépségét, nehézségét, amint saját élete során konfliktusba kerül az oktatás intézményrendszerével, azonnal megmutatkozik a gyönge társadalmi státuszú pedagógus lebecsülése. Ellenpéldaként idézte fel az egyik szülő, hogy Finnországban a második legnépszerűbb a pszichológusi után a pedagóguspálya, így már a tanítóképzés során szelektálni tudnak a jelöltek között. A mi viszonyainkat azonban az elhivatottság és a „csupán a diplomaszerzés” igényének kettőssége jellemzi.

Nemzetközi kutatásokban is tükröződik, hogy a jövedelem a pedagóguspálya választásánál nem elsődleges szempont, de a szakma a társadalom értelmiségi rétegén belül is alacsony elismertségű, és az elérhető fizetés is rányomja a bélyegét annak státuszára, képviselőinek megítélésére.

Az egyik megkérdezett szülő oktatással foglalkozóként nem tudott érzelmileg elvonatkoztatni a kérdésben. Szerinte a magasabb státusszal, végzettséggel rendelkező szülők hajlamosak kritikusabban reagálni a pedagógus szakmai döntéseire.

Legfontosabb a pedagógus „minősége”, véleménye szerint „mindent visz hatással” van a gyermekre. A pedagógus szerepének ott van óriási jelentősége, ahol a család nem tudja kompenzálni a tanulási problémákat.

Véleményük szerint a tanítói szakma nagyon izgalmas professzió. Mindketten úgy vélik, hogy ők megbecsülik és értékelik a pedagógusokat, ami valószínűleg a neveltetésükből fakad. Úgy ítélik meg, hogy az alulfizetettség miatt társadalmilag alacsonyabbra pozícionálják a pedagógusokat, mint ahol valójában vannak. Ennek ellenére hatalmas előnye a szakmának, hogy a pedagógusok azonnali visszacsatolást kapnak a diákoktól.

Az egyik válaszadó kiemelte, hogy vidéken az értelmiségi társadalmi státusz képviselőjeként nagyobb a tanítók és tanárok esélye és lehetősége a társadalmi mobilitásra, mint városi pályatársaiknak. Azt a szempontot is felvetette az egyik szülő, hogy bár a tanárság nem jól fizető munkakör, de hosszú távú megélhetést biztosít, ha alacsony színvonalon is.

Mindkét interjú során elhangzott, hogy gyermekeik beiskolázásnál szempont volt a férfi pedagógus jelenléte az iskolában, az osztályban. Több iskolát is megnéztek a kerületben. Hallották, hogy lesz férfi pedagógus, valamint az egész napos iskola (iskolaotthon) is befolyásolta a döntésüket. Tetszett nekik a férfi tanító bemutató órája, élvezték a „férfi hangot". Izgalmasnak tartották, hogy egy férfi pedagógus legyen az egyik tanító. Azonos szakmai kvalitások megléte mellett mindenképpen férfit választanának, de döntésükben a férfi pedagógusról való informális tájékozódás is sokat számít. Az egyik válaszadó nem tudta, hogy a többi szülő esetében a férfi tanító személye döntő volt-e, de tudomása szerint mindenki megörült annak, hogy egy férfi tanítóhoz járhat a gyermeke.

Véleményük szerint egészségesebb lenne a tantestület működése, ha több férfi pedagógust alkalmazna egy iskola. Meggyőződésük, hogy jó, ha kiegyenlítődik a nemek aránya, de kérdésként merül fel bennük, hogy akkor nem lenne-e nagyobb a presztízsharc a férfi pedagógusok között. Úgy is érdekesnek gondolják a kérdést, hogy milyen újdonságot nyújthat az az oktatási intézmény, amelybe ilyen nagy számban jelentkeznek és vállalnak munkát férfi pedagógusok, maguknak a férfi pedagógusoknak.

Az évek során árnyaltabbá vált a szülők véleménye a pedagógusokról, de ennek nincs gender-vonatkozása: a legtöbb észrevétel nem férfi–nő vonal mentén artikulálódik. Minél többet tudnak a szülők a pedagógus magánéletéről, annál nyugodtabbak, hogy jó helyen vannak a gyermekeik. Emellett a szülők mindig összehasonlítják a gyermekeiket a másokéval, így a szakmai támogatást is igénylik a pedagógustól.

Az egyik szülő-interjúalany lényegesnek és elgondolkodtatónak tartja azt, hogy ha a férfi pedagógus az igazgatói posztot tölti be, akkor a magánéletének mikéntje nem releváns; valószínűsíthető, hogy a vezető pozíció hitelesíti személyét. Ezzel a hatalom és gender viszonyának összetettségére tapint rá.

Mindkét szülő úgy véli, hogy szeretnének információval rendelkezni a pedagógus magánéletéről, mert úgy gondolják, hogy a titkolódzás abban az esetben van jelen, ha a pedagógus a magánéletében nem normakövető életmódot folytat.

A férfi pedagógusok kimondva-kimondatlanul is, de eltérő kommunikációval élnek a nő pedagógusokhoz képest: a „fociedző-stílus" fedezhető fel egynémely férfi pedagógus kommunikációjában. A szülőknek azonban fontosabb, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, minthogy szóvá tegyék a férfi pedagógus nyersebb kommunikációját: például, ha „férfiasan beszélnek", vagy ha néha szexista megjegyzéseket tesznek. A szülők úgy látják, hogy a férfi pedagógusok kevésbé nyitottak arra, hogy a magánéletükről beszéljenek, pedig a szülőknek erre igényük lenne.

Kifejezetten kíváncsiak arra, hogy a férfi pedagógus miért van a pályán. Romantikusan hangzik, ha egy férfi nem egy jól jövedelmező állást választ, hanem pedagógusnak áll, de elgondolkodnak azon, hogy mi húzódhat meg e választás hátterében. A szülők szerint, ha a férfi tanítónak a társadalmi normáktól eltérő az életvitele, automatikusan titkolja azt. A szülők ekkor találgatni kezdenek, mivel az információhiány bizonytalanságot kelt. Az interjú során a szülők megemlítették, hogy vannak olyan félelmeik, melyek a bulvármédia által felkapott pedofília gyanúját gerjesztik. A köztudatban az az előítélet él, hogy a tornatanárok esetében ez a gyanú megalapozott is lehet. A nő tanítókkal kapcsolatban ezek a kérdések fel sem merülnek. A nő pedagógusról azt feltételezik, hogy magánéletük általában kiegyensúlyozott és kiszámítható, ha férjezettek, ha nem. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magánélet bizonyos fokig közüggyé válik, ha férfi tanítóról van szó.

A nő–férfi tanítópáros tapasztalatai a férfi tanító jelenléte előnyeiről és hátrányairól

Kutatásunk második részében arra kerestük a választ, hogy egy olyan helyzetben, ahol nő–férfi tanítópáros dolgozik együtt, a tanítóknak maguknak milyen tapasztalatuk alakult ki a férfi és női identitásbeli és szerepbeli különbségekről a tanítói munka során. Várható, hogy a tanítók nézőpontjait és gondolkodását megismerve, majd azokat összehasonlítva lényegesen több ismerethez jutunk, mintha csak a makro-szociológiai adatokra támaszkodnák, avagy csak a férfi tanárok szakmai identitását vizsgálnánk.

A férfi tanító szakmai identitásának összehasonlító módú (a nő tanító identitásával összevetett) megismeréséhez a mélyinterjú módszerét tartottuk a legalkalmasabbnak. Természetesen egyetlen tanítópáros gondolkodásából és véleményéből nem általánosíthatunk, tehát semmiképp nem tekinthetőek reprezentatívaknak az eredményeink, azonban az előző fejezetben feltártakkal együtt egy sokrétű esettanulmány jött létre, amely később több irányban is bővíthető.

A tanítók társadalmi megítélés

A tanítók társadalmi megítéléséről – különösen, ha a férfi tanítóról van szó –, mindkét tanító véleménye azonos volt: a szakma eleve alacsony presztízse miatt a tanítói munkát hivatásként választó férfi „csodabogár”. A férfi tanító megfigyelése szerint ez a „státusz” már a tanítóképzés során megjelenik, mivel ott már nyilvánvalóvá válik, hogy a nők közül sokan „ugródeszkának” választják a főiskolát a felsőoktatásban való továbblépéshez. De ha egy fiatal férfi teszi ezt, értetlenség övezi választását. A férfi tanító emelte ki azt a gondolatot is,

hogy *„a köztudatban nem élnek általános ismeretek a tanítók tevékenységének sokrétűségéről, a felkészültségük összetettségéről”*, azaz a tanítók munkájának közszférabeli reprezentációja szinte nem létezik. Holott a tanítói munka professzionális voltának bemutatása éppen értékének elismerését, és ezzel presztízsének pozitív változását eredményezhetné. Ezzel ellentétben mind a szülők és mind a tanítók között sokan az anyaszerep intézményesült „meghosszabbításának” fogják fel a tanítói professziót.

A társadalmi presztízs és a szakmában elérhető jövedelem erős összefüggést mutat. Ennek alapján egy patriarchális társadalmi szokásrendben a családfenntartó „nem engedheti meg magának”, hogy ezt a foglakozást válassza.

Ha eleve nincsen közbeszédbeli diskurzus a szakma társadalmi és indirekt gazdasági hasznosságáról a szakma professzionalizációjának oktatáspolitikai – ezért hatalmi – diskurzusán kívül, akkor ez olyan területnek mondható, ahol nem áll rendelkezésünkre tudományosan megalapozott tudás a széles körben elterjedt sztereotípiákon alapuló vélekedések helyett. Így hangsúlyosabbá válnak azok a szülői elvárások, amelyek a magánszféra szerepeihez kapcsolódnak: pl. *„a tanító legyen apja helyett apja a gyereknek.”*

Annak ellenére, hogy a pedagógusidentitás pszichológiájában elterjedt nézet, hogy a férfi tanítók igen kis számaránya a szakmára nézve „egészségtelen”, a gyerekek iskolai szocializációját torzítja, elnőiesíti a fiúkat, mégis mindkét tanító alaptalannak véli ezt az állítást (*Buda*, 1996: 434). Ezt a meggyőződésüket alátámasztja az is, hogy számukra a magánszféra és a közélet (munka) világos szétválasztása lényeges, még ha „személyiségükkel dolgoznak” is. A fent megfogalmazott megállapítást tehát sem a tanítók szakmai tapasztalata, sem a szociálpszichológia szakirodalma nem tudja alátámasztani.

Sajátosnak vélhető, hogy míg a pálya elnőiesedése témáját feldolgozó elméleti szakirodalom „teli van” a nőkre nézve előítéletes pszichologizáló elemzésekkel, addig a praxisban dolgozó tanítók gondolkodásában fel sem merül a kérdés. Itt nyilvánvalóan tetten érhető az elméleti és a gyakorlati pedagógia közötti óriási távolság. Kérdéssé válik, hogy az elméleti pedagógia vajon milyen ismeretforrásból és milyen érdekek mentén tartja fenn a nő pedagógusok csoportként való negatív értékelését? Hiszen a társadalmi közbeszédben ennek kimondottan káros következményei lehetnek a pedagógusnők megítélésében. Feltételezésünk az, hogy a női többségű pályán a nők latens elnyomásának, „nem elég jó voltuk” megerősítésének egyik technikáját érhetjük tetten, amit azonban a reflektív módón gondolkodó tanítónők „nem vesznek magukra”.

A tanítók pedagógiai felkészültsége és pedagógiai munkája

Mindkét tanító egyetértett abban, hogy szakmai felkészültségükben semmiképpen nem lehetnek különbségek társadalmi nemi identitásuk alapján, hiszen a főiskolai képzés explicit módón nem tesz különbséget a különböző nemű tanítójelöltek képzésében.

Mindkét tanító a szakma választásának motivációjául a családi hátterükből hozott indíttatásokat jelölte meg. Ezzel alátámasztották számos korábbi kutatás eredményét, melyek azt bizonyították, hogy a szakma hivatásként való értelmezése a kulturális és társadalmi mikrokörnyezetben alakul ki és él tovább erős szakmai szocializációs tényezőként (*Sallay*, 1995: 216).

A tanítók pedagógiai kommunikációja

Minkét tanító tapasztalata szerint a női vagy férfi identitás nem játszik meghatározó szerepet abban, hogy mik a sajátosságai pedagógiai munkájuknak. Jellemzőnek tartják azonban, hogy a különböző tantárgyak (pl. matematika, magyar) gender-címkézettekké válnak, bár ezt gyakran a szülők sztereotípiákon alapuló elvárásai generálják, nem maguk a tanítók. Ez a kérdés tehát a gyerekek elsődleges szocializációjához köthető. Azonban a diákokkal való kommunikációjuk módját már a férfi és női mivoltukhoz kötöttnek ítélték meg. A nő tanító azt emelte ki, hogy a lányok szívesebben és többet beszélgetnek vele a tanórákon kívül, a tanórai kommunikációban azonban – önreflexiója szerint – kiegyensúlyozottan és felváltva szólítja fel és értékeli a lány és fiú tanulókat. A férfi tanító szerint – a *„megszokottól eltérő módon –, ő képviseli az engedékenységet, lágyságot a tanulókkal való viszonyában”*, bár tudja, hogy a határozottabb, erélyesebb fellépés elfogadható és elvárt is a férfi tanítótól. (Így a nő tanító képviseli a szigorúságot és a következetességet a párosukban.) A férfi tanító egyetlen helyzetben reflektált különbségre abban, ahogyan a fiú tanulókhoz határozottan és egyben közvetlenebb kifejezésekkel szól, gyakran humort vegyítve a szituációba. Véleménye szerint az oldottabb viselkedésmód jellemzőbb a férfi tanítókra és tanárokra: *„a férfi tanárok azért rugalmasabbak, mert többet megengedhetnek maguknak”*. Arra következtethetünk tehát, hogy a gender meghatározta tényezők jelen vannak a tanítók pedagógiai kommunikációjában, bár az érintettek ezzel nem foglakoznak tudatosan. Ezek a tapasztalati elbeszélések alátámasztják azt a megállapítást, hogy a pedagógiai kommunikációban megjelenik a gender-identitás, mind a tanítók, mind a diákok részéről.

Minkét tanító kiemelte a férfi és nő tanítók olyan „munkamegosztás-” és attitűdbeli különbségét, hogy míg a nő tanítók szabálykövetőek és normakövetőek, pl. felelősségteljesen elvégzik a szükséges adminisztrációs munkát, addig a férfi tanítók ez alól a munka alól

felmentést kapnak. *„A nő tanítók és tanárok szabálykövetőek, mivel ez a munka adja önértékelésük gerincét”*. A nő tanító ezen megállapításában világosan tükröződik a makrotársadalmi munkamegosztás jellemzője, ahol az aprólékos, nem látványos eredményekkel járó munkák általában női munkák, míg a társadalmilag kiemelten értékesnek vélt tevékenységek férfi identitást és szerepet kívánnak meg (*Thun*, 2010: 57).

A gondoskodás szerepe a tanítók pedagógiai munkájában

A gondoskodó attitűd és szerep minkét tanító hivatásbeli meggyőződése szerint tartalma a tanítói szerepnek, sőt annak lényege. A részletekre, apró eseményekre, a gyermekek hangulatára, viselkedésére való figyelés és reagálás az alapja annak, hogy tanulás folyjék. Feltételezésünk, hogy ezt a munkát nem lehet protokollokban leírni, a tanító személyiségének egy olyan rétege „dolgozik” ilyenkor, amely nehezen racionalizálható és verbalizálható: azaz hogy mit, miért csinált egy adott szituációban. Mivel azonban a gender egy olyan pervazív sajátosság, mely személyiségét és identitását affektív és kognitív módon egyaránt meghatározza, ezért minden megnyilvánulásában jelen van, tehát a tanítói gondoskodó attitűd is tartalmazza a gender megnyilvánulását. Ez esetben azonban, ha a nő és férfi tanító egyaránt képes ezzel az attitűddel bánni szakmai identitása és tevékenysége meghatározójaként, akkor ez azt bizonyítja, hogy a gondoskodás munkáját egy férfi is képes identitása részeként felfogni és tudatosan vállalni.

A pályaorientáció, a tanulók tanulási stratégiái és stílusai, valamint a gender-tudatosság

A tanítók megfigyelései szerint a tanulók általában a gender-sztereotípiák mentén választanak tevékenységi köröket. Mindketten megerősítették azt a már más vizsgálatokból ismert tényt, hogy saját maguk sem észlelik a tankönyvek és taneszközök tartalmában, a tantervekben megbúvó gender-sztereotípiákat. De azok a közvélekedésben megmutatkozó, szintén sztereotípiákon alapuló elvárások sem válnak elméleti kérdésfeltevés tárgyává, amelyek azt sugallják, hogy a lányok a humán tárgyakban (pl. magyar), a fiúk pedig a reál tárgyakban (pl. matematika) tehetségesebbek és eredményesebbek. Ezért munkájuk során a tanulók gender-tudatosságának formálásával, kialakításával nem foglalkoznak.

Véleményük szerint az alsófokú oktatásban a pályaválasztás még távolinak tűnik, így nem érzékelhető a kapcsolat a korai gender-szocializáció és a későbbi pályaválasztás között. Nem merült fel annak a kérdése, hogy a gender-sztereotípiákból való „kitanulás” körülményeinek és tevékenységeinek megteremtése egy, már a kezdetektől pedagógiailag irányítható folyamat lehetne az általános iskolákban (*Angelusz*, 1984: 68–72).

A tanítók véleménye szerint az iskola és a pedagógus kevésbé tudja befolyásolni a szülők akaratát és elképzeléseit gyermekük jövőjéről. Tehát a család által „birtokolt" kulturális és szimbolikus tőke működése ebben a kérdésben konkrétan tetten érhető (*Bourdieu*, 1978: 34).

A tanítóknak viszonya és kommunikációja a felnőtt aktorokkal (szülők, kollégák, vezető)

Esetünkben a szülők és a tanítók generációs közelsége miatt gyakori az informális, majdnem baráti kommunikáció, pl. tegezés. Ez a helyzet nagyban oldja a gender-különbségekből adódó kommunikációs normák merevségét, így itt nem fogalmazható meg lényeges vizsgálandó tényező. Abban viszont igen, hogy a fegyelem, a rend megtartását, illetve konfliktus esetén annak megoldását kiemelten a férfi tanítótól várják el a szülők.

A tanárok és tanítók közötti kommunikációban várható lenne, hogy valahol megjelenik az elméleti szakmai-pedagógiai diskurzus. De ez a tanítók tapasztalatai szerint nem történik meg. A mindennapi tennivalókról, azaz egy szervezet működéséhez szükséges praktikus szinten folyik a szakmai párbeszéd. Egy ilyen működés-miliőben érthető, hogy mind a nő tanító és a férfi tanító által megfogalmazott „férfi privilégiumok" – az elnéző attitűd az iskola vezetése és a kollégák részéről, illetve az informális pozitív diszkrimináció – megjelennek, hiszen egy feminizált szervezeti környezetben a maszkulin értékrendet (alapvető társadalmi rendet) képviselő férfiak jelenléte, és ezért személyes presztízse felértékelődik. A privilégiumok megadása egyértelműen mutatja a pedagógusnők úgyszintén patriarchális rendhez igazodó identitástudatát. Hiszen a genderkategóriát elhagyva értelmezhetetlenné válik, hogy egyes pedagógusok miért részesülnek előnyökben úgy, hogy azoknak alapját nem a magasabb szakmai teljesítmény képezi. Ezekkel a „természetesnek" elfogadott viszonyokkal magyarázható, hogy azon a kérdésen, hogy milyen befolyással van személyiségükre és identitásukra a feminizált környezetben való mindennapi lét és munka, egyik tanító sem gondolkodott még el.

Következtetések

A közoktatás (alsó fokán mindenképpen) az oktatáspolitika professzionalizációs igényének és a helyi társadalmat képviselő szülők gyermekeik szocializációs igényének konfliktusa érhető tetten. Az egyik részről professzionális szervezetet tételezünk fel, a másik részről a család szocializációs és gondoskodó funkcióinak kiterjesztését találjuk, tradicionális gender-szerepelvárásokat kivetítve a pedagógusokra.

A gondoskodás, személyesség, a személyközpontú pedagógia gyakorlása a tanítók nézőpontjából a professzióhoz kötött tevékenységsorozat és kommunikációs mód, a szülők

részéről azonban nem. A szülők elvárásaiban a gender-identitáshoz köthető apamodell szigorú, tekintélyelvű viselkedésmintát mutató tanítókép jelenik meg, transzparens családi háttérrel – tradicionális, patriarchális és normatív módon.

Ebben az értelmezésben tetten érhető a szociológiában jól ismert kettős kötés jelensége. Ha a normatív patriarchális férfi szerepmodell nyújtás ilyen mértékben hangsúlyozott, akkor az ezt nem képviselő tanítók hogyan fejezhetik ki saját férfi-szakmai identitás-mintáikat? Valószínűsíthető-e az az összefüggés, hogy a tanító foglalkozást éppen a nem patriarchális-mintázatú identitással bíró – és azt vállaló – férfiak választják? Ezzel párhuzamosan pedig valószínűsíthető-e, hogy a tanító foglalkozást gyakran a patriarchális mintázatú nőiséget erősen internalizáló nők választják?

IRODALOM

Angelusz Erzsébet (1984): *Filozófia, antropológia, nevelés.* Akadémia Kiadó, Budapest

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Gondolat, Budapest

Buda Béla (1996): A pedagóguspálya elnőiesedésének pszichoszociális problémái. *Educatio*, 5/3: 431–440.

Dombi Alice (2002): A mintaadó pedagógusszerep jellemzői. *Magyar Felsőoktatás*, 2/3: 63–64.

Fausto-Sterling, Anne (1995): *Myths of Gender: Biological Theories About Women and Men.* Second Edition. BasicBooks, New York.

Ferge Zsuzsa – Gazsó Ferenc – Háber Judit – Tánczos Gábor – Várhegyi György (1972): *A pedagógusok helyzete és munkája.* MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest

Figula Erika (2000): A tanár-diák kapcsolatban szerepet játszó személyiségtulajdonságok. *Új Pedagógiai Szemle*, 2: 76–82.

Fodor Éva (2003): A női emancipáció Magyarországon és Ausztriában, 1972–1992. *Szociológiai Szemle*, 1: 28–54.

Hitchcock, Graham and David Hughes (1995): *Research and the Teacher. A Qualitative Introduction to School-based Research.* Routledge, London and New York.

Kovács Edina – Thun Éva (2007): *Szerep – nem szerep*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.

Nagy Beáta (2006): Azonosság vagy különbözőség – a foglalkoztatás férfias normái. In: Sándor Klára (szerk.): *Pápai Feminizmus*. Szabó Miklós Liberális Alapítvány, Budapest, 37–52.

Nagy Beáta (1995): Nők a gazdasági elitben: az üvegplafon. *Info-Társadalomtudomány*, 32: 39–45.

Magno, Cathryn – Iveta Silova – Susan Wright – Eniko Demeny (2003)(szerk.): *Open Minds. Opportunities for Gender Equity in Education. A Report on Central and South Eastern Europe and the Former Soviet Union.* Open Society Institute, New York.

Rédai Dorottya (2005): Társadalmi nemek a közoktatásban: A szlovén és a magyar közoktatási reformfolyamat értékelése gender-szemszögből. *Új Magyar Női Szemle*, Különszám. 96–109.

Sallay Hedvig (1995): Tanári szerepek percepciója: egy általános iskolai felmérés tanulságai. *Magyar Pedagógia*, 95/3–4: 201–227.

Szivák Judit (2002): *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei.* Műszaki Kiadó, Budapest.

Thun Éva (1996): „Hagyományos" pedagógia – feminista pedagógia, *Educatio*, 5/3: 404–416.

Thun Éva (2007): A neveléstudományi- és oktatástudományi paradigmákról - a társadalmi nemek elméleti kereteibe foglalva. *Educatio*, 16/4: 623–636.

Thun Éva (2010): *A pedagógusnők identitástudata.* PhD-disszertáció. Kézirat.